

A FRANCZIA KULTÚRHARCZ.

A francia parlament július havában megszavazta az állam és egyház elválasztását kimondó törvényjavaslatot. Valóra váltott evvel egy követelést, a mely a harmadik köztársaság fennállása óta állandó követelése volt minden haladó és demokratikus szellemű politikusnak, a mely a vallásnak magánügygyé nyilvánítása, a vallási költségvetés megszüntetése és közpénzeknek vallási célokra való nem fordíthatása ezimén ott szerepel a német szociáldemokrata párt erfurti programjában és így érintkező pontja a radikális polgári és szociálista törekvéseknek; de egyúttal betetőzése, logikus következménye egy évszázados fejlődési iránynak, a mely az államfogalomnak a vallási koncepcziók, a politikai életnek az egyházi szempontok alól való tökéletes és gyökeres fölszabadítását, a társadalomnak égi alapokról földiekre való állítását tűzte ki végső céljául. A hívó, vallásos, keresztény, deista állam után megjelenik a mai gondolkodásnak megfelelő: *agnosztikus állam* és benne és vele minden valószínűség szerint előttünk áll — legalább e részben — a jövő társadalom állama. »A francia nép elismeri a legfőbb Lény létezését és a lélek halhatatlanságát« e szavakkal kezdődött a Conventionnak egy Robespierre ajánlatára elfogadott határozata. »A köztársaság biztosítja a lelkiismereti szabadságot ... és nem ismer el egyetlen vallást sem«, ezen elvi kijelentések állanak az új törvény első és második szakaszában: amaz a kanti: isten létén, a lélek halhatatlanságán, az akarat szabadságán nyugvó erkölcstannak, emez a spenceri unknowable-nek a törvényhozás intézkedéseiben való megtestesülése. Ily módon evvel a törvénynyel a francia törvényhozás a legelőrehaladottabb, tudományos filozófia álláspontjára helyezkedett, de

egyúttal új és igen érdekes fejlődési lehetőségek útját nyitotta meg a római egyház és a francia demokrácia számára.

Egy nagy katolikus nép először szakad el nyíltan, az állandóság és véglegesség minden jelével az egyháztól. »C'est l'apostasie de la France« mondta egy kiváló katolikus szónok és az egyház először lesz azon helyzetben, hogy megmutassa a világnak, vajjon van-e önmagában elég ereje elmaradt és tudománytalan világfelfogásának és a jutalmazás elvén nyugvó etikai rendszerének olyan országban való fönntartására, amelyben eddig a politikai és gazdasági hatalom védte tanait. A tudományos és vallási világnézet most fog először félig-meddig egyenlő feltételek mellett hozzáláthatni a nép meghódításához.

De a francia demokrácia előtt is a fejlődés ezen gátjának elhárításával sok új perspektíva nyílik meg. A kapitalista uralom két legerősebb oszlopa: egyház és hadsereg közül, ime az egyiket súlyos csapás érte: a harc minden ereje most a második ellen fog szükségképpen központosulni. A polgári és szocialista törekvések ezen közös pontjának megvalósulásával meg fog lazulni a proletariátus és az uralkodó burzsoázia között lévő kapocs, az úr, mely elválasztja őket, nagyobbá válik és így minden valószínűség szerint az osztályharc kiélesedése lesz az antiklerikális politika ezen betetőzésének következménye. A közös ellenség legyőzése után egymás ellen fordulnak majd a harcoló felek. De nemcsak nagyobbá lesz a proletariátus és burzsoázia közötti úr, hanem láthatóbbá is. »*La bourgeoisie liberale entretenait le cléricalisme comme un meridiant entretient la plaie qui le fait vivre*«. * A francia polgári parlament 30 év óta az antiklerikális politika hangoztatásával terelte el a figyelmet a munkásság igazi érdekeiről, (mint a hogy a magyar nemesi parlament a nemzeti szempontok előtérbe tolásával tett és tesz lehetlenné minden burzsoá politikát — mert mi még csak itt vagyunk). A francia törvényhozás most végzett evvel a kérdéssel; a további megoldás társadalmi és kulturális munka és most szükségképpen előrenyomulnak majd a szociális kérdések: nagy küzdelmeknek és mély átalakulásoknak lesz színhelye a közeljövőben Franciaország.

Hogy a viszonyok érettek lettek ilyen nagy reformra, annak a gazdasági és politikai változások mellett megvannak az ideologikus, filozófiai okai. A kinyilatkoztatáson felépülő

* Jules Desirée: Mouvement Socialiste No. 107. Enquête sur l'anticléricalisme et socialisme.

teokratikus római egyház ideológiája majd minden ponton ellentétben van a tudományos kutatás eredményeire támaszkodó demokratikus társadalom ideológiájával és e kettő ellentéteségének, összeférhetlenségének öntudatra hozása volt a szabadgondolkodók legfontosabb feladata. Így eddig az ő munkásságuk is antiklerikális volt; húsz év óta a szabadgondolkodók harczy kiáltása ez volt: »Le a csuhával«; most itt is változás fog bekövetkezni. A szabadgondolkodók a rombolás után eljutottak oda, a hol építeniök kell: egyesületeik és az új törvény alkotta vallási egyesületek körülbelül egyenlő feltételek mellett vehetik fel a harczot, azok az ész, ezek a dogma nevében. Ezt a feladatot tűzi ki a szabadgondolkodók franciaországi egyesülete a most Parisban ülésző nemzetközi kongresszus elé: vizsgálja meg azon eszközöket, a melyekkel meg lehet teremteni a szabadgondolkodás lerombolhatatlan alapját: a nép tökéletes tudományos nevelését, minden ízében észszerű és emberies egyéni és társadalmi erkölestan elterjesztését, a békeszeretetet és a hatékony szolidaritást minden szabadgondolkodó között, akár milyen fajhoz vagy nemzethez tartozzék is.* Mivel pedig a mai társadalomban csak egyetlen osztály van, a melynek a tudomány feltétlen szabadsága érdekeit nem sérti, egyetlen, a mely mint maga a tudomány, forradalmi: a proletariátus, előrelátható, hogy az a ma még nem egészen kialakult kutatási módszer, világfelfogás és emberszemlélet, a melyet szabadgondolkodásnak neveznek, fejlődésével a proletariátus fejlődéséhez van és lesz kötve és hogy a szabadgondolkodás lesz — bármit mondanak is erre nézve a német szoczialisták,** a kik egy értelmi szempontból fejletlenebb munkásság szükségleteihez mérik elméleteiket és így szükségképen elmaradottabbak a francziáknál — a proletariátus uralkodó ideológiája.

Látnivaló, hogy az érdekes kérdéseknek egész tömege kapcsolatos evvel a ténynyel és mivel a forradalom óta Franciaország az emberiségnek társadalmi és politikai kísérleti telepe, mindenképen hasznosnak, sőt szükségesnek látszik megismernedni a fejlődés ezen mozzanatával, az azt előidéző és meghatározó okokkal, valamint a további evoluczió már ma jelentkező tüneteivel.

* H. Amoretti: La libre pensée. *l'Humanité* 14 aout 1905.

** Lásd különösen Bebel, Vollmar, Goehre nyilatkozatait a *Mouvement Socialiste* 107, 111, 113. számaiban. 1902-1903.

I.

Volt idő, a mikor az emberiség szellemi törekvéseinek egyetlen tárgya, középpontja a theológia volt, mikor rajta kívül nem volt tudomány, minden tudomány a theológiát szolgálta, belőle indult ki és beléje torkollott és e tudomány képviselője, a pap: orvos és jogász, tanító és politikus volt egy személyben. Az újkor küszöbén álló nagyszavú *kürtöt* Bacon fújta meg a lázadás riadóját ezen állapotok ellen és a tudományok történetében azóta állandó rovat jegyzi fel mindig új és új tudományoknak elszakadását, saját lábukra állását; a fejlődés itt olyan gyors volt, hogy Bacon szózata után alig kétszáz esztendővel az annyira óvatos és mérsékelt Kant már nyíltan hirdette, hogy a theológiának nincsen helye a tudományok sorában.

Az elmélet világában lefolyó ezen forradalom képmása és előhirdetője volt annak, a mely a gyakorlat világában sokkal lassúbb menetben és sokkal hevesebb megrázkódások árán ugyan, de mégis elkövetkezik; a politika és theológia elméletben már régen elvált, az állam és egyház gyökeresen csak most készül Franciaországban. A világi és egyházi hatalom kezdetben egy és csak lassanként válnak el egymástól. A vallási érdek az állam élet minden megnyilatkozására irányító hatással van, az államok belső életét ép úgy szabályozza, mint külső, egymáshoz való viszonyukat. Dogmatikus jelszavak vezeték évszázadon keresztül a külső politikát, vallási szempontok szerint csoportosulnak a népek és kötnek egymással szövetségeket és noha egyes elszigetelt kísérletek történtek erre nézve előbb is, csak Richelieu politikája óta tűnt el ez a szempont a történelemből, így a külső politika volt az első, a mely világivá lett, a mely szekularizálódott.

Nehezebb és hosszadalmasabb volt az államok belső politikájának szekularizációja, mivel az egyházi szempontok, mint a felkúszó folyondár, át és átfönték az állami életnek legellentétebb megnyilatkozásait és mivel az egyháznak az államéletben való ezen szereplése sokáig nem reakzionárius, hanem haladó szellemű ténykedés volt.* A római birodalom bukásától a

* E fejtegetések első sorban a katolikus egyház franciaországi történetére vonatkoznak. De természetszerűleg alkalmazhatók jórésztben más országok egyházaira is, az egyház nemzetközi és nemzetfölötti mivoltánál fogva.

keresztes hadjáratokig az egyház a haladás elvének volt képviselője; az államélet nagyon fontos ágainak: a közoktatásnak és közjótékonyáságnak nem volt más szerve, mint az egyház, és a népvándorlástól Európába sodort barbár népek között ő volt a művelődésnek egyetlen képviselője. Mint ilyen fontos tevékenységek végzője, csakhamar nagy vagyonra tett szert, politikai hatalom és osztály gyanánt szervezkedett és iparkodott az államot saját céljaira felhasználni, érdekeinek megfelelően átalakítani. Mint politikai hatalom csakhamar felkeltette a királyi hatalom féltékenységét és e két hatalomnak egymással való küzködése tölti ki az egyház középkori történelmének javarészét. Egyrészt, hogy szövetségesre tegyen szert, másrészt mivel az egyházból sohasem halt ki teljesen demokratikus és kommunisztikus eredetének tudata, történetének ezen pontján: a nép felé fordult. A közjótékonyág és tanítás révén már is nagy hatalma volt rajta; azonfelül teremtett számos önkormányzati testületet, a világi hatalmat függőben tartotta az egyházitól, gyakorolta a fejedelmekkel szemben a kiátkozás és trónfosztás jogát; mindez saját hatalmának erősítésére is szolgált, de egyúttal enyhítette a világi uralomnak a népre gyakorolt nyomását is, sőt, a mint Lecky* írja, »a rabszolgaságtól a jobbágysághoz, a jobbágyságtól a szabadsághoz átvezető útnál az egyház volt a sikernek legserényebb, legfáradhatatlanabb és leghathatósabb előidézője«. De az egész államnak is igen fontos szolgálatokat teljesít; olyan korban és népnél, mikor a jogrendnek más biztosítéka, mint a félelem — minden hatalomnak ez ősrégi szövetségese — nincs, túlvilági büntetések szankciójával védi a jogrendet és annak alapját, a tulajdonviszonyokat. Lehetővé teszi a tulajdon megóvását avval, hogy feljegyzí a születéseket, halálozásokat, házasságokéit; Istentől származónak tünteti fel a hatalmat és a hatóság íránt való engedelmességet vallási parancsolatnak minősíti; magára vállalja a tanítást és a szegények eltartását és evvel, valamint az elégedetlenségnek, az igazságtalanságok kiegyenlítésének a túlvilágra való elodázásával, a túlvilági jutalmazás reményével való elfojtásával elejét veszi annak, hogy a pauperek lerombolják a társadalmi rendet. Ilyen fontos szolgálatok fejében azután természetesen hálás is íránta az állam. Nagy ingatlan vagyont és az állami jövedelmekből, adókból (tized stb.) részt juttat

* Lecky: Geschichte des Geistes der Aufklärung in Europa. Deutsch, von J. H. Ritter. Leipzig, Dürr. 363. lap.

neki; nem engedélyez más vallást a katolikuson kívül, kötelességének ismeri el az eretnekek üldözését, megvédelmezi a vallási szabályokat, elismeri a szerzetesi fogadalmakat és nem tűri megszegésüket, végrehajtja az egyházi bíróságok ítéleteit, nem ad hivatalt olyan embernek, a ki más vallási elveket vall, felmenti a papokat az adófizetés, katonáskodás, törvényszék előtt való megjelenés alól, védi az egyház megszentelte helyeket, ingóságokat, a papi öltözetet és külön büntetésben részesíti a papi személyek megsértőit.

Két politikai hatalom, mely ily sokat köszönhet egymásnak, de a mely annyira függ is egymástól, béke idején küzd egymással, de beszünteti e határvillongásokat, mihelyt valamely — érdekeik közösségénél fogva — szükségképen közös ellenség jelentkezik. Ilyen közös ellenség — bármennyire paradoxnak lássék is — a *pápaság* és a megszülemlő *burzsoázia*. A pápaság, mint egyetemes világi hatalom, szükségképen összeütközésbe került a többi világi hatalmakkal, annál is inkább, mert isteni eredeténél fogva valamennyi fölött jogokat követelt magának. Ezen összeütközésekben természetsszerűleg fel akarta használni azon nagy gazdasági, politikai és erkölcsi hatalmat, a melyet az egyes országok papsága a pápaság erkölcsi és szellemi támogatása alapján is szerzett. Ezért valahányszor a pápai hatalom összeütközött valamely ország politikai hatalmával, mindig az illető ország papságát játszotta ki a világi hatalom ellen. Azon érdekek, a melyekért a pápaság gyakorta küzdött, sokszor egyáltalán nem voltak az illető ország papságának is érdekei és így nem egyszer megtörtént, hogy a papságnak, ha a világi hatalom erősebb volt, mint a pápai, szenvednie kellett idegen, pápai érdekekért. Ilyen módon támadt ellentét a pápaság és a különböző nemzeti egyházak között, a melyek igen gyakran a világi hatalommal szövetkeztek saját legfőbb egyházi hatóságuk ellen. Ezen fejlődési sornak megnyilatkozása az a négy pontban foglalt nyilatkozat, a melyet a francia papság 1682-ben kiadott és a melyben a gallikán egyháznak, de a francia királyságnak szabadságai és kiváltságai a pápai hatalommal szemben hathatós védelemre találnak. Ezek szerint a királyi hatalom közvetlenül Istentől való és így nem függ sem a pápától, sem a néptől; a pápának nincs joga sem hűség eskü alól feloldani az alattvalókat, sem trónjuktól megfosztani az uralkodókat; ha valamely alattvaló felkel király ellen, halálos bünt követ el. A nemzetnek csak az a kötelessége, hogy engedelmeskedjék, és ez alól semmi

fel nem oldja. Ha az uralkodók, mondja Bossuet, farkasok, a keresztényeknek az a kötelességük, hogy bárányok legyenek. Viszont a pápaság hatalmát korlátozzák azon nyilatkozatok, a melyek a francia egyház régi szabadságait fenntartják és kimondják, hogy a szentszék határozatai csak valamennyi nemzeti egyház hozzájárulása után nyernek kötelező erőt. Az abszolút monarchiának, a *Roi Très Chrétien*-nek és a nemzeti egyháznak a pápaság ellen kötött szövetségének okmánya ez a négy pont. De benne van már azon ellentét öntudata is, a melyben az egyház a feltörekvő új osztálylyal, a burzsoáziával állott, a melynek theoretikusai e nyilatkozat keletkezése idejében már lerakták és kifejtették az új államforma: a parlamenti, alkotmányos monarchia elvi alapjait.

A nemzeti egyház és burzsoázia ellentéte — a mint Kautsky élelméjű fejtegetéseiben* kimutatta — keletkezése idején gazdasági természetű volt. A papság földbirtok és aranyezüst tárgyak képében rengeteg tőkét tett mozdulatlaná, kapcsolta ki a forgalom folyamatából és ez abban szegénytökéjű korban óriási akadálya volt a burzsoázia emelkedésének. Másrészt gátolta a polgárságot abban, hogy kellő számú munkaerőhöz jusson; a polgárságnak az volt az érdeke, hogy a munkásnak, ha nem akar éhen halni, ne legyen más menekvése mint bárminő feltételek mellett a burzsoá műhelyében dolgozni; ezt lehetetlenné tette az egyház az alamizsnálkodással és a szegények egy nagy részének eltartásával. Minden tál étel, a melyet a kolostor kapujában vagy a püspöki udvarban kiosztottak, olcsó munkaerőtől fosztotta meg a kezdet kezdetén lévő ipart. De gátolta az egyház abban is a polgárságot, hogy e munkaerőket kellőképen kihasználhassa. A középkori életnek a legtöbb történetíró állítása szerint bizonyos vidám, jókedvű szint adott az a rengeteg ünnepnap, a melyet az egyház egyrészt a saját jószántából rendelt el, de másrészt elfogadott azon népektől, melyek a katolikus hitre tértek. Mindezekben a napokon pedig a munka szünetelt és mivel az egyház kánoni vagy hatalmi okokból nem akarta az ünnepnapok számát csökkenteni, egy újabb ok állott elő, a mely ellentétbe hozta a burzsoáziával. Növelte ezen ellentétet az is, hogy nem ugyan a világi papság, hanem a szerzetesek mind nagyobb mértékben adták magukat iparra és kereskedelemre és így olyan versenybe

* K. Kautsky: La bourgeoisie et l'Église. Le Mouvement Socialiste 1902. dec.

kényszerítették bele sok helyen a polgárságot, a melyben — tekintve a szerzetesek kiváltságos helyzetét — nem tudott győzelmesen megállani. A gazdasági okok hatását súlyosbították politikaiak és szellemiek. Mikor a modern polgárság hatékonyabb fejlődésnek indul, az egyház már elérte hatalmának tetőpontját; az ő érdeke ekkor már nem a haladás volt, hanem a társadalmi fejlődés megakasztása, mivel pedig ez lehetetlen volt, csakhamar elkövetkezett azon időpont, mikor az egyház eszményét már nem a jövőben, hanem a múltban kereste. »Denn freilich als wir alles galten, Das war die schöne, goldene Zeit« (Faust). A polgári rendnek ellenben a társadalmi fejlődés lehető meggyorsítása volt érdeke; csak a jövőtől várhatta eszményei megvalósulását, hatalmának teljességét. Azonban a burzsoázia érvényesülésének nemcsak az egyház volt akadálya, hanem még inkább a feudális intézményeken nyugvó királyság is, a mely mint láttuk volt, szövetséget kötött ellene az egyházzal. Az egyház, a melynek hatalmát a reformáció amúgy is erősen megrendítette, a XVI-ik századtól kezdve előbb ösztönszerűen, majd öntudatosan érezte, hogy egymagában nem tudja megővni régi hatalmát, csatlakozott azon hatalomhoz, a melynek érdekei leginkább összhangban voltak saját érdekeivel, tehát mindig azon hatalomhoz, a melyik saját korában a leginkább haladásellenes álláspontot képviselte; ezért lett az egyház a XVI-ik századtól kezdve a testi és lelki elnyomásnak eszköze, minden reakcionárius pártnak természetes fegyvertársa. A polgárság, a mely a hűbéri rendszert, az abszolút monarchiát támadta, mindig szemben találta magával a papságot, mint a burzsoázia ellenségének barátját. Ezen politikai okokhoz járultak azután a szellemiek. A polgárság, a mely a társadalom gazdasági fejlődésében egy új és hatalmas erőnek: a kapitalizmusnak volt képviselője, új jogot, politikát, bölcsészetet, erkölcsöt, szóval ideológiát is hozott magával, a mely épen annyira különbözött a hűbéri társadalomnak az egyház kifejlesztette és kebelén nagyranőtt ideológiájától, mint maga a hűbéri termelés alapjain nyugvó társadalom a kapitalisztikus oszlopokon nyugvótól. Szent Tamás a *civitas Dei* theoretikusa és John Locke, a ki Marx szerint olyan következetesen képviselte minden téren a modern burzsoá öntudatot, hogy a polgári észben vélte feltalálni az átlagos emberi ésszt: a szellemi történetnek e két kiváló alakja megérezkíti, emberben megtestesülve mutat rá arra az ellentétre, a mely az egyházi és polgári társadalom között előállott.

Ha így fejlődése első idejében áthidalhatatlannak látszik is a nemzeti egyházak és a burzsoázia között lévő érdek és eszméleti ellentét, ha ezen ellentét a XVII. és XVIII-ik század folyamán még erősebben domborodik is ki, van az egyház politikai és társadalmi helyzetében egy archimedesi pont, a melyből majd ki lehet forgatni és visszájára változtatni ezt az ellenséges viszonyt. Ez a pont pedig a nemzeti egyháznak az uralkodó osztálylyal, az államként szervezett feudális osztályokkal való szövetsége. Ha meggyőződése ellenére is, ha kénytelen-kelletlen is, de ki fog békülni az egyház a burzsoáziával, mihelyt elnyeri a hatalmat, mihelyt hatalomba jutván megtagadja forradalmi hagyományait és konzervatív válik, és mihelyt előáll egy másik öntudatos osztály, a melynek érdekei még inkább ellentétesek az egyház politikai és gazdasági érdekeivel, mihelyt megjelen a modern világ nagy forradalmi ereje: a proletariátus.

A nemzeti egyházaknak ezen simulékonytsága, saját érdekeiknek túlságos védelme, a mely, a mint láttuk a pápaság számára nem egyszer megbízhatatlanná tette őket, vezetett be és juttatott túlsúlyra az egyház újkori történelmében egy olyan szervet, a mely tisztán és minden utógondolat nélkül a pápaság világuralmi törekvéseinek eszköze: a szerzetesrendeket. A szerzetesség a pápaság harczai organizációja, a mely az abszolút theokratikus uralomnak megalkuvás nélküli hirdetője és katonája volt, a mely mindig idegen érdekeket szolgált a nemzeti államban, a mely minden osztályt ellenségének tekintett, ha az nem szolgált feltétlenül a pápaság érdekeit. Ezért látjuk, hogy míg a nemzeti egyházzal és annak képviselőivel békességben, sőt szövetségben él a feudális állam, a szerzetesrendek megrendszabályozása, megszüntetése, kolostorok bezárása már az *ancien régime* alatt is igen gyakori jelenség. Már pedig a XVI-ik század óta a szerzetesrendeknek, különösen a jezsuitáknak szelleme hatalmasodik el az egyetemes Egyházban. A dominikánus-szerzet megalapítójának, szent Domonkosnak legendája beszél el, hogy mielőtt a szent megszületett, anyja azt az álmot látta, hogy egy szájában fáklyát hordó kutya bújt ki méhéből, a mely a fáklya tüzével lángba borította az egész világot; ha nem is a világon, de mindjobban eláradt a szerzetes szellem fáklyájának ez a tüze az egyházban, és az egyes nemzeti egyházak közül épen a francia egyház telt el különösen a XIX-ik század folyamán evvel a szellemmel. A burzsoázia és nemzeti egyházak között ellentétet teremtő okok megvoltak a szerzetesek és a burzsoázia

között is, de megszorodtak evvel a leghatalmasabbal: hogy a szerzetesrendek egy idegen és ellenséges elveken nyugvó hatalom képviselői gyanánt kibékíthetetlen ellenfelei lesznek minden, nem a pápaság fensőbbiségét elismerő uralomnak, és hogy bámulatos szervezettségükkel, erőik középpontosításával és nagy szellemi kvalitásaikkal elhódítják a nemzeti egyházakat, most még ellenségeit, de nemsokára lehető szövetségeseit és támaszát a polgárság uralmának. Itt van a forradalom óta folytatott egész francia egyházpolitikának kulcsa, itt ama elvi szempontból érthetetlen, de gazdasági és politikai szempontból fölöttébb világos kétkulacsos eljárásnak titka, hogy a világi papságot védte és segítette az az állam, a mely a szerzeteseket üldözte, hogy például a Waldeck Rousseau-féle egyházpolitika jobb kezével elkobozta a szerzetesek javait, baljával pedig milliókat juttatott a világi papságnak.

Ilyen volt nagyjából a francia papságnak a többi társadalmi osztályokhoz való viszonya a forradalom előestéjén. A néppel nem állott semmiféle politikai viszonyban: kielégítette a nép vallási szükségleteit, iparkodott lelki sötétségben tartani s mint valamennyi társadalmi osztály, kizsákmányolta. 1778-ban, néhány évvel a forradalom előtt Franciaországban 130,000 egyházi személy volt, hetvenezer világi pap és hatvan-ezer szerzetes; a francia földnek egyharmada az ő birtokuk volt: 4 milliárdot értek az egyházi javak, melyeknek jövedelme 80—100 millió, a tizede körülbelül 120 millió volt. Mai számítás szerint 400 millióra kell becsülni a papság évi jövedelmét.* Mint az ország első politikai rendjének óriási volt a befolyása és hatalma, mint a feudális uralom és monarchia főtámasztéka szükségképen harciba került a győzelmes *tiers État*-val. A polgári rend természetesen a saját érvényesülésének feltételeiért küzdött, de a társadalmi osztályok elhelyezkedésénél fogva, minden nyomás, a mely valamely magasabb osztályt ér, éri mindazokat, a melyek alatta is vannak; és így a polgárság, mikor első sorban önmagáról akart jármokat és lánczokat leszedni, a nép javáért is küzdött. Így lett a forradalom majd minden téren a nép helyzete javulásának forrása, így enyhítette a vallási abszolutizmus nyomását is. A forradalom meg akarta semmisíteni a papságnak gazdasági, politikai és

* Briand: La separation des Églises et de l'État. Rapport fait au nom de la Commission de la Chambre des Deputes. 2—3. Paris, Comely. 1905. és *Taine: A jelenkori Franciaország*. I. köt. Akadémiai könyvkiadó-vállalat.

erkölcsi befolyását, hogy azután egy újat szervezzen, a mely engedelmes eszköze lesz a forradalomból kikerülő új államnak. Az alkotmányozó gyűlés az emberi jogok kinyilatkoztatásával meg akarta szüntetni a katolikus vallás egyeduralmát, a rendi szervezet kiküszöbölésével politikai hatalmát és az egyházi javak elkobzásával, valamint a tized megszüntetésével gazdasági hatalmát. Mindezekon kívül mint a világi, laikus politikai öntudat képviselője lassan, de mindjobban kifejeződő szándékkal hozzáfogott az állam teljes szekularizációjához; csak 1792-ben államosítják a házassági, születési, halálozási anyakönyveket és csak 1793-ban gondol a Convention az elemi oktatás világivá tételére. Ámbár a hitetlenség általános volt a XVIII-ik századbeli művelt francia társadalomban, a nemzetgyűlést intézkedéseiben eleinte egyáltalán nem vezette a vallás ellen való gyűlölet, sőt elfogultság sem. Meg akarták tartani a vallás uralmát a nép lelkén — mert ezen támaszték nélkül egyetlen osztályuralom sem tartható fenn — de meg akarták törni a papság politikai uralmát és a burzsoá uralom egyik szervévé akarták átalakítani. Mint a törvénykezés és törvényhozás, a hadsereg és bürokrácia, úgy illeszkedik bele a papság is az államként szervezkedő polgárság új Franciaországába: ez volt az uralomra jutott polgári rend egyházpolitikájának egyik alapgondolata. És a másik: hogy az egyháznak azon szervét, a mely egyáltalán nem alkalmazkodott máshoz, mint a pápasághoz, a szerzetesrendeket kiküszöbölje a francia egyházból. Az első gondolat testet öltött a papság polgári alkotmányában, a második ama intézkedésekben, a melyekkel megtiltották a szerzetesrendek létezését, megszüntették a szerzetesi fogadalmak jogi hatályosságát. A papság polgári alkotmánya, mint a forradalmi burzsoázia egyházpolitikájának sajátos kifejezése különös figyelmet érdemel, mert magán viseli ezen osztály alkotásainak legjellemző vonását: az elméleti, doktriner czafrangokba takaródzó osztályérdeket. E tervezet rendszere az volt, hogy a vallást közszolgálat gyanánt kell szervezni, de egyúttal megfosztani az egyházat mind anyagi) mind erkölcsi téren függetlenségének minden biztosítékától. Az anyagiaktól: javainak már megtörtént elkobzásával és állami fizetésekkel, a szellemeiktől, hogy lehetőleg meglazítsák a pápai székkal való összefüggését, a püspökök és papok kinevezése helyett a választás elvét hozván be. Mivel pedig az egyházi választók ugyanazok voltak, a kik a politikai választások jogával fel voltak ruházva, vagyis a nemesség és polgárság,

világos, hogy ily módon egy minden ízében osztályérdekeket szolgáló papság állott volna elő, a melyet még avval is magához lánczolt az új alkotmány, hogy esküt követelt tőle az alkotmányra és az alsó papságnak helyzetét anyagilag is megjavította. Az ideologikus czafrang, a melybe ezt a brutálisan önző szervezetet takargatták, az őskereszténység demokratikus szellemére és szervezetére való hivatkozás volt, az evangéliumi egyszerűséghez való visszatérés; egy oly intézménynek a felélesztése, a mely a politikai és gazdasági struktúra megváltozása következtében már eleve lehetetlen volt.* *Le sansculotte Jesus* lett a *notre Seigneur*-ből. Az egyház ezen új szervezetének készítői azonban nem számítottak avval, hogy a pápa, a hatalmuktól megfosztott püspökök, az ezektől felizgatott alsó papság és a félrevezetett nép egy nagy része minden eszközzel ez alkotmány ellen fog fordulni. Evvel a törvénnyel kényszerítette bele a forradalom a katolikus egyház egészét az ellenforradalomba, tette a papságot az emigránsok és a külföld szövetségeseivé, ügynökeivé, a templomokat és kolostorokat a royalista cseliszövények és összeesküvések középpontjaivá. Isten nevében provokálta a papság a polgárháborút oly időben, mikor külső ellenség lepte el az országot és szólított fegyverre az új Franciaország ellen minden keresztényt. A keresztény, sőt vallásellenes szellem propagálása, a vallás és egyház üldözése volí erre a forradalom válasza. A hitetlenség, a mely addig csak filozófiai erény volt, polgári kötelességgé vált. A Convention új forradalmi naptárt alkotott, megtiltotta a vasárnapok és egyházi ünnepek megülését, ellenben elrendelte a *decadi*-ét, elszedette a templomok harangjait, drágaságait, eltüntette a vallási jelvényeket az utakról, temetőkből, halálbüntetéssel, gályarabsággal fenyegette az orthodox papságot, nyilvános gyűlésein tapssal fogadta a feleségeiket bemutató, vagy a hivatásukat megtagadó papokat, meghallgatott egy iskolásfiúkból álló küldöttséget, a mely tanítója vezetése alatt kérte a Conventiont, hogy küszöbölje ki a tanításból a *soi-disant Dieu*-t, segítette és rokonszenvvel fogadta az új, tisztán laikus vallásokat: a *culte de la Raison*-t, a theophilantropistákat, sőt később Robespierre ajánlatára maga is hivatalosan fölállította a Legfőbb lény kultuszát, nagy szerephez juttatta Parisban Anacharsis Clootz-t, a ki *l'ennemi personnel de Jésus-Christ*-nek nevezte magát, — szóval min-

* *Débidour*: Histoire des rapports de l'Église et de l'État en France de 1790 à 1870. Paris, Alcan 71.

den eszközzel rajta volt Franciaország dekrisztinializálásán. De ez a vallásellenes mozgalom csak önvédelmi tevékenység, a nemzeti védelem mozzanata volt.

Ilyen volt Franciaország vallási állapota: a katolikus egyház a szima következtében kettészakadva, az üldözés következtében meggyöngülve, a nemzet ellen való állásfoglalása miatt sokaknál meggyűlölve, új, tisztán raczionalisztikus szektáktól ostromolva, mikor a Convention 1794-ben kimondotta az egyház és állam első szétválasztását, a papság polgári alkotmányának eltörlését és azt, hogy nem fizeti ezentúl egyetlen vallás papjait sem. André Chénier egy nyilatkozatában már jóval előbb megjelölte, hogy mi a teendője az államnak az egyházakkal szemben és e nyilatkozat, olyan világos és klasszikus összefoglalása a szeparációs egyházpolitikának, hogy — hosszassága ellenére is idézni kell: »Csak akkor leszünk mentek a türelmetlen emberek befolyásától, ha a nemzetgyűlés minden ember számára biztosítja azt a szabadságot, hogy olyan vallást kövessen vagy csináljon magának, a milyen neki tetszik; ha kiki fizet azért a kultuszért, a melyet követni akar, de csakis azért és ha a törvényszékek szigorúan büntetik meg majd a bármelyik párthoz tartozó üldözöket vagy lázadókat. És ha a nemzetgyűlés tagjai azt mondják, hogy az egész francia nép még nem érett erre a rendszabályra, azt kell válaszolni nekik: Ez lehetséges, de rajtatok áll, hogy viselkedésteekkel, beszédeiteekkel, törvényeitekkel éretté tegyétek.* Szóval: a papok csak akkor nem zavarják meg az államot, ha nem foglalkozik velük; de mindig megzavarják, ha foglalkozik velük, bárminő módon is teszi azt.»**

Látnivaló, hogy ez a felfogás merőben ellenkezik a Convention vallási politikájával, a mely nem elégedett meg azzal, hogy az államot megszabadította az egyháztól, hanem a katolikus vallás gyakorlatának megszüntetésére törekedett és tisztán filozófiai, papok és szertartások nélkül való, az észre és erkölcsre támaszkodó kultuszt akart helyére állítani, vagyis államvallásnak nyilvánítani a hitetlenséget. Nem a Chénier kifejtette elméleti belátás, hanem az állam pénzügyi viszonyainak nyomása alatt mondotta ki a Convention Cambon javaslatára a II. év sans-cuilotide 2. napján (1794 szeptember 18-án) *az egyház és állam elválasztását* és ezzel egyetemben a tökéletes vallásszabadságot.

* Lehetetlen itt meg jegyezni: nem lehetne, sőt kellene ezt mondani az általános választói jog jóhiszemű ellenzőinek?

** Idézve: Débidour id. munka 95.

És ezzel a lépéssel be is fejeződött a forradalom előrehaladó egyházpolitikája. Ez az utolsó lépés azonban, a melyre csakis az események rettenetes nyomása alatt szánta el magát a forradalom, ellenkezett a burzsoá uralom követeléseivel és innen van, hogy az egész forradalmi egyházpolitikából csak ezt az egy lépést csinálta vissza az új uralom eredményeinek megszilárdítója: Napoleon. Közzolgálat gyanánt szervezni a vallást, függő állami tisztviselőt csinálni a papból, láttuk ez a sajátos polgári koncepcziója az egyházpolitikának. *Szolgaegyház a burzsoá-államban*, így hangzik helyesen a híres Cavour-féle jelszó. Ezt akarta megvalósítani a papság polgári alkotmánya, ugyannerre törekedett — azon tervezet balsikerének okain tanulva és őket kikerülve — a Napoleon-féle konkordátum. Napoleon látta azt, hogy a papság polgári alkotmánya azon bukott el, mivel katolikus egyházat akart csinálni pápa nélkül, hogy jobban uralkodhassék rajta; okulva ezen: az volt a terve, hogy a pápa kezébe adja a francia egyházat, de a pápát meg ő tartja majd markában. Igen találóan mondotta Paul Deschanel a francia képviselőház 1905 márczius 24-iki ülésén, hogy Napóleonnak az volt a gondolata: a papság a püspökök kezében, a püspökök a pápa kezében, a pápa a császár kezében. Ha a császár szó helyére egymásután a júliusi monarchiát, második köztársaságot, második császárságot, harmadik köztársaságot illesztjük: kifejezve találjuk, hogy milyenek *szerezték* volna mindezen uralmak a francia egyházat. Az okoskodás csak ott sántít, hogy a püspökök jól megmarkolták a papságot, a pápa a püspököket, de a világi hatalom kezéből minduntalan kisikamlott a pápa és ezzel meg-ingott az egész építmény is. Ez a kulcsa a francia egyház és állam közötti folytonos viszálykodásoknak a XIX-ik század folyamán. Egyelőre azonban a forradalom viharai annyira meg-rongálták a francia egyház falait, olyan pusztítást okoztak erkölcsi és szellemi egységében, olyan tabula rasat hoztak létre az állam és egyház viszonyában, hogy bármiféle összeköttetés megkezdése nagy előny volt a pápaságra. A francia egyházat az alkotmányos papság két részre szakította: meg kellett szüntetni a sizmát; a Convention megfosztotta megélhetésének lehetőségétől: fizetést kellett szerezni neki; kivette a pápa fen hatósága alól a püspököket, a püspökök alól a papokat: vissza kellett hozni őket; elvette templomait: vissza kellett adni őket. Az 1794-iki törvény nem akart tudni a francia polgárok vallási viszonyairól, az új kimondotta, hogy a francia polgárok többsége

az apostoli római katolikus vallás követője. Íme, csak nagyjából minő előnyöket biztosított az egyház számára a konkordátum. Viszont Napoleon nem ingyen adta ezen engedményeket; a püspöki tart kezébe adta a konkordátum 5. és 6. szakasza, a mely a püspökök kinevezését az első konzul jogának ismeri el, a pápa csak a kánoni beiktatást adja; az alsó papságot a 10-ik szakasz, mely szerint az első konzultól kinevezett püspök nevezi ki a konzul helybenhagyásával a plébánosokat; a püspökök és papok a 6-ik szakasz szerint hűséget és engedelmességet esküsznek a kormánynak, megfogadják, hogy olyan társaságban nem vesznek részt, olyan tanácsra nem hallgatnak, a mely megzavarhatná a közrendet és megígérik, »*hogy ha tudomásomra jut, hogy egyházmegyémbe vagy másutt olyasvalami készül, a mi az állam kárára válhatnék, értésére adom a kormánynak*«. Ezzel az esküvel a papság kémszolgálatra és mindenfajta denuncziációra kötelezte magát. Súlyosbították, még pedig az egyház kárára a konkordátum intézkedéseit az u. n. *articles organiques*, a melyek félig vallásrendőri szabályzat, félig végrehajtási utasítás voltak: megállapítván egyebek közt azon intézkedéseket, a melyekkel a kormány sújthatja az engedetlen papságot. Ilyenekül jelöli meg a fizetés megszüntetését, az államtanács elé idézést és a nyilvános megdorgálást, a melyek azonban mind hatástalanoknak bizonyultak. Hogy szembeötlő legyen Napoleon törekvése, az *articles* intézkedései közül csak egyet kell megemlítenünk: az *articles organiques* 30-ik szakasza kimondja, hogy a francia katolikus egyház csak egy liturgiát és csak egy katekizmust fog használni. Ez utóbbi készítését maga Napoleon a legnagyobb figyelemmel kísérte; hogy nem ok nélkül bizonyítja egy mutatvány belőle, a mely örökös szégyenfoltja lesz annak, a ki adta, de annak is, a ki elfogadta. A 7-ik leczkében, a negyedik parancsolat magyarázatánál ez olvasható:

Kérdés: Mik a keresztények kötelességei az uralkodó fejedelmek és mik különösen a mieink, császárunk, I. Napoleon iránt? — *Félelet:* A keresztények az uralkodó fejedelmeknek, mi pedig különösen császárunknak, I. Napóleonnak, ezekkel tartozunk: szeretettel, tisztelettel, engedelmisséggel, hűséggel, katonai szolgálattal, a császárság és trónja fenntartására szükséges adókkal . . . *Kérdés:* Miért tartozunk mindezen kötelességekkel császárunk iránt? — *F.:* Mivel Isten rendelte őt a mi uralkodónknak, hatalma szolgálójának és földi képmásának. *Ha tehát császárunkat tiszteljük és szolgáljuk, magát Istent tiszteljük és szolgáljuk* . . . *Kérdés:* Mit kell gondolnunk tehát azokról, a kik nem teszik meg kötelességeiket császárunk iránt? — *F.:* Szent Pál apostol

szerint szembe szállanak az Isten megszabta renddel és így méltók az örök kárhozatra.*

Igaz, Napóleonnak erős eszközei voltak szándékai keresztülvitélére; a nem engedelmeskedő papokat agyonlövette, becsukatta, száműzetésbe küldötte, besoroztatta katonának, a pápának elfoglalta világi államát, őt magát rabságban tartotta: de tény az, hogy a francia egyház nagy egésze hüen hirdette, hogy halálos bünt követ el az, a ki nem engedelmeskedik ennek a brutális és atheista katonának, a ki a pápát csak *vieux renardnak*, a papságot csak *prêtraille*-nek nevezte; hű volt hozzá mindaddig, míg a hadi szerencse nem fordult el tőle. Ez a tény már önmagában ítélet.

A konkordátumnak még egy hatását kell megemlítenünk. A forradalmi csapások lassanként egy táborba terelték a világi papságot és a szerzeteseket, mert a világi papságnak tapasztalnia kellett, hogy az ellenséges érzelmű polgári hatalommal szemben nincsen más támasztéka, mint a pápaság. A régi uralom olyan elveken épült fel, a melyeket a papság is a magáénak vallott: az isten kegyelméből való királyság elvén; az új az erőre és a népfenségre támaszkodott. Ha meghagyta volna régi gazdasági és politikai hatalmát, kibékült volna vele, az elvi ellentét ellenére is. De így nem volt közöttük semmi közösség. A világi papságnak ezen ösztönszerű vonzódását a pápai székhez, hatalmi érdekből rendszerré emelte Napóleon; a szegény és üldözött papság ki volt szolgáltatva kényre-kegyre a pápaságnak, a melynek ügyét ezután minden köteleles kímélet nélkül a magáévá tette. Napóleon ahelyett, hogy magának és az államnak szerzett volna hatalmi eszközt, csak a pápaságnak adott egy jelentékenyt a kezébe. A mint Débidour mondja: Az ancien régime gallikánná tette a francia papságot, Napóleon ultramontánná.

A forradalmi elveket képviselő új uralom és a pápaság szövetsége amúgy is természetellenes volt; jó volt arra, hogy az egyház visszanyerje egységét, bevonuljon újból az államszervezetbe és megelégedjék a konkordátum nyújtotta javakkal, míg többet nem szerezhet, de sohasem gondolt a pápaság arra, hogy kibéküljön egy társadalommal, a melynek pusztá létezése is tagadása volt az ő tanai igazságának. Az egyház nemcsak a már kifejtett gazdasági és politikai okokból lett a forradalom ellensége, hanem tanainál és szelleménél fogva az ellenforradalom

* Lásd: Débidour, id. munka 244 és *Delpéché*: Le Concordat. Paris, Cornély. 23. lap.

képviselőjévé vált. Egy kiváló katolikus szónok, *de Mun* mondta a híres és sokat idézett szavakat: »A forradalom nem egy tett, sem egy tény, hanem egy politikai elmélet, a mely a társadalmat az isteni akarat helyett az emberi akaratra akarja alapítani, a mely az emberi ész szuverenitását teszi az isteni törvény helyére ... Az ellenforradalom az ellenkező elv: az az elmélet, a mely szerint a társadalom a keresztény törvényen nyugszik.« És az egyház hivatalos megnyilatkozásaiban nem is szűnt meg soha kárhoztatni a forradalmi elveket.* VI. Pius allokuciójától a Syllabuson keresztül egészen X. Pius encziklikájáig egyre tisztul és határozottabbá váló körvonalakkal bontakozik ki az ellenforradalmi doktrína az egyház hivatalos társadalmi elmélete és — a hol megvalósíthatja — gyakorlati politikája gyanánt. De ennek bővebb kifejtése e dolgozat későbbi részének lesz feladata, a hol kifejtett formájában állíthatjuk majd szembe az egyházi és modern világi öntudat követeléseit.

Mióta az egyház a konkordátummal visszaszerezte egységét és befolyását az államéletbe, működése egyetlen célra irányuló szakadatlan erő kifejtésnek tekinthető, melynek célja az elvesztett hatalmi pozíciókból sokat, ha lehet valamennyiét, visszaszerezni. A restauráció idején ezt az utóbbit remélte az egyház: sokat el is ért; a *charte* államvallásnak nyilatkoztatta a katolikus vallást, királyi rendelet megszüntette az *université* és az állami oktatást, a *chambre introuvable* pedig kitörölte a törvénykönyvből a válást, ellenben elfogadta elvben legalább azt, hogy az állam tartozik visszaadni a papságnak a még el nem adott egyházi javakat, az eladottak értéke pedig államadósság és a nemzetgyűléstől a papok fizetésére megszavazott összeg ezen államadósság kamata. És mindezek koronája gyanánt a középkorba taszítva vissza a francia törvényhozást, 1825 április 20-án elfogadta a szentségtörésről szóló törvényjavaslatot, a mely halállal büntette a szent edények vagy ostyák meggyalázóit. E törvény megszabta a kivégzés módját is: az elítéltnak mezíten lábball, fekete fátyollal arczán kellett vesztőhelyre mennie, a hol mielőtt kivégezték volna, levágták jobb öklét!

De az egyház ilyen »sikerek« ellenére is érezte, hogy a forradalom okozta nagy változás ki nem törölhető egyszerre, bárminő kedvező törvényhozási intézkedésekkel sem, hanem csakis lassú, kitartó, szervező munkával. Ezért már a Bourbon

* *Aulard*: L'Église et la Declaration des Droits. *Action* 17. nov. 1903.

uralom alatt fogott hozzá e hosszúranyúló, de bámulatos sikerrel járó munkájához, a mely a XIX-ik század végére szinte nagyobb hatalommá tette, mint a minő volt hajdan Franciaországban. Csakhogy első sorban nem a politika eszközeivel, hanem társadalmi úton dolgozott. Munkája nagyjában két pontra irányult: vagyont szerezni az egyháznak, így anyagi támasztékot adni hatalmának és az így nyert hatalmat az ifjúság nevelésével szilárdná és állandóvá téve, hatalmába keríteni az államot. Így az ultramontán pártok első sorban egy jogi kérdésért küzdöttek 80 éven keresztül: el akarták ismertetni az egyháznak, a vallási egyesületeknek jogi személyiségét, hogy így joguk legyen vagyont szerezni; másrészt pedig az egyház kizárólagos jogává akarták tenni az ifjúság teljes nevelését. Ez a két kérdés uralkodik a konkordátum megkötése után a francia egyházpolitikában és mivel mindkét irányban a kongregációk voltak az egyház harcossai: a kongregációk ellen vagy mellett folyt a küzdelem.

A korlátokhoz nem kötött *tanítási szabadság* és *egyesülési szabadság* lett a klerikális pártok csatakiáltása. A tanítási szabadságot úgy értelmezték, hogy minden papi embernek szabadjában álljon tanítani, iskolát állítani és szabadsága legyen arra is, mindenki mást, első sorban az államot, eltiltani ettől. E törekvései hosszú és kitartó küzdelem után célzott is értek, a mennyiben hosszas ingadozások után az 1850-ben hozott és *loi Falloux* néven ismert törvény, a mely a világi tanítótól nagy előképzettséget, képesítő bizonyítványt követelt meg, megadta a tanítás jogát minden az egyháztól elismert vallás papjának. Ez a törvény jogot adott minden papnak, még ha valamely *nem engedélyezett* szerzetesrend tagja is volt, arra, hogy tanítson vagy iskolát alapítson, kiszolgáltatta az elemi és középoktatást a klérusnak. A felső oktatás »szabaddá« tétele csak 1875-ben sikerült a klerikális pártnak. Néhány adattal meg kell világítanunk működésük terjedelmét és szellemét. 1884-ben a szerzetesrendek kezében volt 368 középiskola 51,000 növendékkel, 1898-ban volt 438 középiskolájuk 67,000 növendékkel.* Az elemi iskolázásra vonatkozólag: a keresztény iskolatestvérek szerzetének 1789-ben volt ezer tagja, 1902-ben 15,000-nél több; vezettek 1902-ben 2048 iskolát 350,000 növendékkel, neveltek 8000 árvát és ifjúsági egyesületeikben 60,000

* Brisson: La Congregation. Paris, Comély. 51. lap.

iskolából kikerült ifjú állott vezetésük alatt.* Tanításuk szellemét is jó lesz megvilágítani néhány ténynyel, amelyek visszáját is megmutatják a Jászi Oszkártól** megrajzolt fényes képnek, íme, ezekre tanították a szerzetesek a francia ifjúságot.

»A francia forradalom egy nagy eretnecség. Egyetlen szóval ki lehet fejezni méltán sátáninak nevezett munkáját: a laiczizáció. És ha a demokrácia megmarad világinak, el fog merülni a sár, köny, tűz és vér tengerében; és eljön az idő, mikor Európa egy mély sírt fog ásni, hogy belevesse annak a népnek tetemét, a mely hűtlenné válva önmagához, Isten nélkül akart élni, de csak becstelenül tudott meghalni.«

»Montmartre az a villámhárító, a mely védelmezi a nagy Babilont és nemzetünk ez erős vára jobban megvédi a francia földet, mint valamennyi határainkon fekvő vár.«*** A nagy embe-
rekről ezt tanítja az iskolatestvérek könyve, hogy Voltaire volt a leghazugabb, legromlottabb és leggonoszabb bölcész, hogy Rousseau gyűlölködve küzdött a vallás ellen (lásd a Vieaire savayard-t). És megtörtént, hogy egy iskolai ünnepélyen, a melyen ott volt a francia hadsereg főparancsnoka, a híres P. Didon a világi hatalom ellen izgatta a hadsereget és egy másik ünnepen, a köztársasági hadsereg egy tábornoka, Gesjin de Bourgogne magasztalta az emigránsokat, a kik hűségben Istenhez és királyhoz az angol hajóraj védelme alatt harcoltak a köztársaság katonái ellen. Az ifjúságot, melyet ilyen szellemmel telítenek meg, »figyelemmel kísérik az életben, megházasítják növendékeiket, biztosítják előlépésüket a hadseregben, közigazgatásban, útjukat egyengetik a nagy kereskedelembe, iparban, az orvosi és ügyvédi vagy tudományos pályákon« † és ily módon behálózzák az egész társadalmat. Victor Hugo mondotta a loi Falloux-ról: *c'est une loi stratégique* — és e jóslat be is vált; ebből a stratégiai pontból bontotta meg az ellenforradalmi szellem Franciaország erkölcsi egységét és teremtett meg egy olyan állapotot, a melyet Lavissee, a kitűnő történetíró e szavakkal jellemzett: *Nous sommes deux nations qui n'ont presque aucun rapport entre elles* és a melyre ráillik Waldeck—Rousseau jellemzése a két ifjúságról, a mely nem ismerve, csak gyűlölve egymást nő fel és idegenül áll egymással szemben a politikai és társadalmi élet harcaiban.

* Aulard: *Polemique et Histoire*. Comely. Paris. 321 lap.

** Jászi: *Kulturális elmaradottságunk stb.* Huszadik Század 1905 július.

*** Aulard: *Encore les Ignorantis*. Aurore 3. f. 1904.

† A. France: *L'Église et la République*. Pelletan, Paris, 40. lap.

Az ultramontán pártoknak a korlátlan *egyesületi szabadságért* folytatott harca nem eredményezett ugyan egy loi-Falloux-t, de azért lényegében ép olyan eredményes volt, mint amaz. Az egyesületi szabadság az egyház számára két fontos alkotórészből állott: a szerzetesrendek korlátlan szaporításának lehetőségéből és birtokszerzési jogok elismeréséből. Ha e két követelés törvényben való kimondását egyetlen régimétől sem lehetett is kicsikarni, azért tényleg mind a kettő megvolt. 1789-ben volt Franciaországban 60,000 szerzetes, 1900-ban 150,000. 1851—1870 között 227 férfi és női szerzetesrendet engedélyeztek és majdnem ilyen mértékben szaporodtak a nem engedélyezettek. A nagy forradalom elveszi vagyonukat, megszünteti őket; e tekintetben nem változtat semmit a konkordátum sem. Mégis azt látni, hogy 1879-ben 581 millió értékű ingatlan vagyon van a szerzetesrendek birtokában, 1900-ban pedig ingatlan vagyonuk meghaladja az egy milliárdot.

Az egyház e győzelmes előrenyomulásainak okait kutatva, első sorban rá kell mutatni a társadalom szervezésére. Se szeri, se száma azon egyesületeknek, a melyek a szerzetesrendek vezetése alatt a társadalomnak az ellenforradalom szellemével való eltöltésére törekedtek. 1822-ben például csak a következő újonnan alapított egyesületek működtek: a *société des bonnes oeuvres*, a mely a kórházak, fogházak és javító intézeteket gondozta; a Szent József egyesület, a mely a munkások közt hirdette a keresztény szellemet és felajánlotta közbenjárását a munkaadóknál; a győzedelmes boldogasszony katonai kongregációja, a mely a hadsereget dolgozta meg; a *bonnes études* társasága, a mely a felsőbb tanulmányokat végző katolikus ifjúságot csoportosította; a jó könyvek egyesülete, a mely két év alatt nyolczszázezer könyvet osztott ki.* A hit propagálására ugyanekkor alkotott egyesületnek 1852-ben Franciaországban 2 millió tagja volt. Ezek az egyesületek folyton terjedtek, szaporodtak, közös igazgatás alatt állottak és rettenetes tömegeket hozhattak minden pillanatban mozgásba; működésüket politikai térre is kiterjesztették. *L'oeuvre electoral est l'oeuvre des oeuvres* ezt a tanítást hirdetik minden választás előtt Franciaország 40 ezer szószékéről. Egyetlen szerzet, az asszumpcionisták 130 millió lapot, könyvet, röpiratot adtak ki az 1898-iki választások előtt. Ez a mindenre kiterjeszkedő társadalmi

* Débidour id. munka 362—3.

szervezkedés teszi azután érthetővé azt is, miért vívta meg a francia egyház a XIX. század végén a döntő csatát nem saját terén, hanem a hadsereg terén: a Dreyfus-ügyben.

Ilyen hatalmas munkát azonban szövetségesek nélkül sohasem tudott volna végezni az egyház. Egyik szövetségese azon bizonytalan politikai helyzet volt, a mely a kormányforma folytonos változásának volt eredménye. Az egyház mindig a *sikerült* államcsíny pártjával tartott, akár forradalmi, akár ellenforradalmi volt a változás; mert az államcsíny pártja mindig gyöngye volt ahhoz, hogy elviselhesse az egyház támadásait, de mindig elég erős ahhoz, hogy az egyház segítségével győzedelmeskedve meghálálhassa támogatását. Minden új kormányforma az egyház támogatásával kezdődik, mindegyiktől kicsikar valami engedményt a saját ellenforradalmi céljaira és azután a restauráció kivételével, mindegyiket cserbenhagyja: Napóleontól a konkordátumot, a restaurációtól a katolikus vallásnak államvallássá tételét, a júliusi és februári forradalomtól azt, hogy nem hoz egyházzellenes törvényt, a deczemberi államcsíny emberétől a loi-Fallouxt és Rómának a pápa számára való visszahódítását és a harmadik köztársaság nemzetgyűlésétől Franciaország felajánlását Jézus szent szívének.

Másik szövetségese az a gyökeres változás volt, a mely a nemesség és később a burzsoázia helyzetében elkövetkezett. Az ancien régime nemes embere hitetlen, voltaireianus volt és a forradalom idejében nem igen védelmezte a papságot. De megtanulván, hogy az a vihar, mely az egyházat elsodorta, az ő ellensége is, az emigrációból visszatérve szövetkezett a papsággal.

A burzsoázia fejlődése más okokból ugyan, de ide vezetett. Láttuk, hogy a burzsoá-uralomnak szüksége volt a nép fénkentartása céljából az egyházra. A forradalom idején ő akarta megszabni azon feltételeket, a melyek mellett az egyház köteles e munkát elvégezni; azonfelül maga hitetlen volt, és üldözte az egyházat, mivel tartania kellett az ancien régime felélesztésétől, a melynek az egyház egyik oszlopa volt. A mint ez a veszedelem elmúlt, a burzsoá uralom egészen berendezkedett: nem volt ok az egyház üldözésére. Most azonban máshonnan, alulról fenyegette a polgárságot a veszedelem, a mely ellen nem látott másutt segítséget mint az egyháznál. Most ez az utóbbi került előnyösebb helyzetbe és ő kezdte megszabni a támogatás feltételeit. A minő mértékben növekedett a proletariátus ereje, olyanban tűnt el a burzsoázia régi ellenséges-

kedésének minden nyoma. A februári forradalom után a tulajdon, a család, a vallás és a társadalom többi »alapjainak« védelmezői egy táborba kerültek. Thiers, a ki a februári forradalom előtt heves ellensége volt a jezsuitáknak, egyik alkotója volt a loi-Fallouxnak. Az újonnan megadott általános szavazati jog irányítására is végtelen befolyása volt az egységes vezetés alatt álló, fegyelmezett papságnak. És minél inkább mutatkozott az általános szavazati jog nagy nevelő hatása, annál szorosabban csatlakozott a burzsoázia az egyházhoz. Megpecsételte ezt a szövetséget a *commune*, a mely egész nagyságában tárta fel azt a veszélyt, a mely a burzsoáziát fenyegeti.

Ez a szoros barátság azonban túlságosan megnövesztette az *eszköznek* szánt egyház hatalmát és a burzsoázia egyszerre azon vette észre magát, hogy az egyház hatalma kezd fenyegető méreteket ölteni. A tudomány mind határozottabban mutatott rá a tudományos és egyházi világfelfogás összeférhetlenségére. És végül előállott ez új burzsoázia mellett a proletariátus, az a hatalmas forradalmi erő, a mely az ember integrális felszabadítását tűzve ki céljául, szükségképen szemben találta magát az ember integrális szolgaságán épülő egyházi hatalmat. E három új körülmény teremtette meg a francia kultúrharcz máig utolsó mozzanatát: az egyház és állam szétválasztását.

(Folytatjuk.)

Kúnfi Zsigmond.